

**PUT VE PUTPERESTLİK'İN
MİTOLOJİK BOYUTU**

**MYTHOLOGICAL DIMENSION
OF FETISH AND IDOLATRY**

**МИТОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗМЕРЫ ИДОЛОВ И
ИДОЛОПОКЛОНСТВА**

Hayrettin İVGİN*

Özet

Put, Osmanlıca bir kelime olup Farsça “büt” kelimesinden alınmıştır. İlkel insanların tapındıkları heykellere ve heykelciklere put denir. Çok eski çağlardan bu yana insanlar, hayallerinde yarattıkları bir takım varlıklara taparlar, bunlardan güç ve yardım umarlardı.

Putperestlik; puta tapan ve tapınanların inancıdır.Çoktanrıcılık inancında (politeizm) putperestlik vardır.Tektanrıcılık inancında (monoeizm) putperestlik yasaklanmıştır.Ama tek tanrılı dinlerde bile (İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik) putperestlikten kalan bazı inanış izlerine rastlanmaktadır.

Bu yazıda, gerek çoktanrıcılık (politeizm), gerek tektanrıcılık (monoteizm) inanışlarındaki pratiklerin ve tapınma biçimlerinin mitolojik boyutlarına değinilmektedir.Yazıda ayrıca, Türk edebiyatında put ile sanemin yeri ve anlamları da verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Put, putperestlik, çoktanrıcılık, tektanrıcılık, Türk edebiyatı.

Abstract

“Put (fetish)” is an Ottoman Turkish word. This word, is derived from Persian word “büt”. The sculpture and statuette worshiped by primitive people is called

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

“put (fetish)”. Since ancient times to now people have plugged into a number of assets they create in their dreams and have hoped help and power from these assets.

Idolatri; is a kind of belief of people who worships put (fetish). There is belief in polytheism as idolatry. Idolatry is forbidden in monotheism. But even in monotheistic religions (Islam, Christianity, Judaism) aresome beliefs remaining traces of idolatry.

In this paper,the requirements of the practical form of wor ship and belief in monotheism, poly the ismneeds is addressed to the mythological dimension. In the paper place and meaning of" put (fetish)" and “sanem (idol)” in Turkish literature is also examined.

Key Words: Fetish, idolatry, polytheism, monotheism, Turkish literature

Put (Büt=Sanem) Nedir?

“Put”,Osmanlıca bir kelimedir. Herhalde Farsça “*büt*” kelimesinin Osmanlıca Türkçesinde aldığı söyleyiş biçimidir.Put’un Arapça’da karşılığı “*sanem*”dir.

İlkel insanların tapındıkları heykellere ve heykelciklere “*Put*” denir.Bunlar çoğunlukla gerçekte rastlanmayacak biçimlerde şeylerdir.Putlar, tapanların korkularını, duygularını, inançlarını canlandırır.

Put, Fransızca’da “*idole*” karşılığı olarak söylenir. Mezopotamya’da putlara M.Ö. 3000’e doğru rastlanır.Bunlar pişmiş topraktan veya taştan yapılmış küçük kaba heykelciklerdir.Çoğunlukla kadın heykelcikleri olan bu idollerin üzeri çeşitli şekillerde yine kabaca süslüydü. Susa’da ve İndüs Vadisine kadar uzanan bölgelerde birçok put bulunmuştur. Irak’ta ve Suriye’nin yukarı bölgelerinde bulunan ve sonradan ele geçirilen gizli putlar da yine M.Ö. 3000’li yıllara aittir.

Çok eski çağlarda insanlar, hayallerinde yarattıkları bir takım varlıklara taparlar, bunlardan güç ve yardım umarlardı.Bugün bile ilkel durumda kalmış bazı topluluklarda *putataparlık* halâ devam etmektedir. Putperestliği başka bir başlık altında anlatacağım ama put ile ilgili ön bilgiler vermek istiyorum. Bilimsel araştırmalara göre; insanlar tapındıkları Tanrıları ilk önce hayallerinde yaratmışlardır.Tanrı (İlâh) olarak benimsenen ve tapılan resim (ikon), heykel, taş, mozaik, ağaç, obje, sütun, nesne vb. biçimsel sembollere “*Put*” denir.

İlkçağlarda insanlar; tabiatın çeşitli görünümünü kişileştirdikten sonra onları biçimsel olarak tasarladılar ve bu tasarımlarını resimlere (kaya resimleri, mozaik, duvar süslemeleri, ikonlar vb.) ve heykellere (heykelcik, toprak, taş, küçük objeler, çeşitli nesnelere, büyük heykeller, sütunlar vb.)aktararak somutlaştırdılar.

Gerçekten; Mezopotamya bölgesindeki put buluntuları pişmiş topraktan yapılmış birkaç santimetre boyunda küçük tanrı heykelcikleridir. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda (Mesela; Kültepe) çok eski çağlara ait 20 cm çapında yuvarlak putlar bulunmuştur.Bu küçük boyutlu putlar; Mısır, Hint, Japon, Yu-

nan, Roma, Maya, İnkâ vb. putataparların büyük boyutlu ve bazen dev cüsseli Tanrı heykellerine ve sütunlara, yapılara dönüştüğünü biliyoruz.

Romalılar ilk putlarını şehrin kuruluşundan ancak 170 yıl sonra diktirmişlerdir. Bilimsel çalışmalara göre; put yaratmak ihtiyacı, insanın hayalindeki Tanrılara gerektiğinde ceza verebilmek ihtiyacından doğduğunu söyleyebiliriz. Tanrısına bir isteğini bildirmek için dua edip de bunun yerine getirilmediğini gören ilkel düşünceli insan, kendisinin biçim verdiği bir heykelciği kırarak öfkesini alabilmiştir.

Bu arada şunu da söyleyebilirim ki; Sümerlerde, Akadlarda her insanın kendi Tanrısı vardı ve bu Tanrıların isimleri de farklı farklıydı. O sebeple bugün bilinen, Sümer, Akad ve Elam Tanrılarının sayısı 5000'e ulaşmıştır. Bu söylediğim, çoktanrıcılık ilkel *pagan* inanışının sonucudur. Bu nedenle, *çoktanrıcılık* putataparlıktan ayrılmaz. Paganlık esasında bir *doğataparlıktır*. Bu da *putçuluk* anlamı taşır. *Paganizm*'in sözlüklerde karşılığının putçuluk (putataparlık) olarak yazılması bundandır.

Hristiyanlık egemenlik savaşını Roma'da vermiştir. Roma şehirlerinde Romalı soyluların direnmelerine rağmen tapınaklar ve bazı Tanrısal bayramlar kaldırılmışsa da geniş Roma toprakları üzerindeki kırsal bölgeler ve köylerde eski çoktanrıcılık inanışı geleneği uzun yıllar aşırı bir tutuculukla devam edip geldi. Bu nedenle; şehirlerde gelişen Hristiyanlık köylerde ve kırsal bölgelerde yaygınlaşmak için çoktanrıcılığa ödünler vermek zorunda kalmış ve bugünkü Hristiyanlık inancı içinde çoktanrıcılıktan kalan pek çok inanç biçimleri süregelmiştir. Gerçekten, bugün Hristiyanlarda yapılan bayram ve yortuların çoğu eski Roma bayramlarıdır. Bu sebebledir ki Romalıların resmî dili olan Lâtince, bugün bile Hristiyanlığın dilidir.

Paganizm, çoktanrıcılığı ifade etmektedir. Bugün bile, Polinezya, Malenezya, Kuzey ve Güney Amerika'da yaşayan yerlilerin büyük bir bölümü pagan davranışları içindedir. En azından kendilerine dayatılan büyük dinleri (Hristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik vb.) pagan anlayışı ile yorumlamışlardır.

Peki İslamiyet'te putun karşılığı nedir ve nasıl algılanır? Önce şunu ifade edeyim ki İslamiyet öncesi Araplarda put vardı. Bu putlara da inanıyorlardı. Herhalde Musevilik'in etkisiyle olsa gerek Araplar tek Tanrı fikrine de yatkındı. Bu Hz. İbrahim'in dini Haniflik'in varlığından da kaynaklanıyordu. Araplar bazı putlarını dışı olarak görürlerdi. En büyük üç put Lât, Menat, Uzza dışıdır. Bu sebeple bu üç puta "üç kızlar" denir. Araplarda büyüklü küçüklü 360 put bulunuyordu. Belki de Anadolu'nun, Mezopotamya'nın ve Ortadoğu'nun pagan inanışı olan *Anatanrıça* ve *Kibele* idollerinin bir yansımasından dolayıdır. Araplar putlarına "kızlar" adını vermişlerdir. Kuran-ı Kerim'in Nisâ sûresinin 117. âyetinde şöyle söylenir: "O müşrikler (putataparlar) Allah'ı bırakarak yalnız dişilere (puta) taparlar." Yine aynı sûrenin 51. âyetinde Hristiyanlıktaki "haç" ile Arapların taptıkları *Tâgût*'a atıfta bulunarak; "Görmüyor musun ki kitaplılar haça ve (kitapsızlar) *Tâgût*'a inanıyorlar." kelâmı yer almaktadır.

İslamiyet, puta kesinlikle karşıdır ve yasak getirmiştir. Putataparlık İslamiyet'te şirkettir, yani Allah'a eş koşmaktadır.

Araplar puta “*sanem*” adı verirler. Bunun çoğulu “*asnâm*”dır. Kur’an-ı Kerim’in A’raf sûresinin 138.âyetinde “*asnâm*” kelimesi “*putlar*” karşılığını ifade etmektedir. âyet şöyle: “*İsrailoğullarını denizden geçirdik, onlar çölde kendi putlarına tapan (âlâ asnâmin lehim) bir topluluğa rastladılar.*”

İslamiyet putataparlığı “*kâfirlik*” olarak görmektedir. Bunlar için Kehf sûresinin 102.âyeti cehennemi işaret etmektedir. Âyet şöyle: “*Biz kâfirlere cehennemi hazırladık.*”

Kısaca; Kur’an-ı Kerim’in Hicr sûresinin 56.âyeti, Fâtır sûresinin 14. Âyeti, Hac sûresinin 73.âyeti de put ve puta inanırılığı lânetlemektedir ve cehennem ile cezalandırılacağını ifade etmektedir. Tabiki ben burada; Hz. Peygamber’e atfedilen pek çok hadis-i şerifleri sıralamak istemiyorum. Put ve putçuluğu yasaklayan pek çok hadisler ve de İslam alimlerinin yorumları bulunmaktadır.

Cahiliye Dönemi Araplarının putperestliği bundan sonraki başlık altında kısaca anlatılmaktadır.

Tek tanrılı dinler (İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik) ortaya çıkınca, insanlar en kutsal varlık olarak tanıdıkları Tanrı’yı put biçiminde görmekten vazgeçmişlerdir. Ama şurası bir gerçek ki, bu ilâhi dinlerde (İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik) eski pagan inançlarının izlerini bugün bile görmekteyiz.

İslamiyetden Önceki Araplarda Putperestlik

İslamiyetden önceki Araplar arasında her ne kadar Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sabilik ve Haniflik gibi farklı inanışlara rastlanıyordu; ama, en yaygın inanış putperestlikti. Özellikle bedevi Arapların inanç sisteminin putperestlik olduğu şüphesizdir. Ancak, din ve inanç ilmiyle uğraşanlar; esasında Arapların putperestliğinin sonradan geliştiğini, putperestlik öncesi tek bir yaratıcının varlığına inandıklarını ama zaman içinde bu inancın putperestliğe çevrildiğini ifade ederler. Denilir ki Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşa etmesiyle bu tevhid (birlik) inancı Araplarda ortaya çıkmıştır. Ancak Hz. İbrahim’den sonra oğlu Hz. İsmail’in ve sonraki neslinin dini uygulamaları; Arapların zaman içerisinde inanç ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir duruma gelmiştir. O sebeple tevhid inancını koruyan Arapların, Mekke’den ayrılırken Kâbe yapısından kopardıkları küçük taş parçalarını yanlarında götürdüklerini, gittikleri yerlerde bu kutsal saydıkları taş parçalarına tazimde bulunarak putperestliğe adım attıkları söylenir. Çünkü kimi Araplar böylece tevhid inancından ayrılmışlar ve giderek putperestliğe meyletmişlerdir.

Bu durum Arapların özellikle taşlara tapınma durumunu ortaya çıkarmıştır. Arap kaynaklarında bir rivayet anlatılır: Huzaa kabilesi, M.S. 3. yüzyılda Mekke’de, dolayısıyla Kâbe’de ve Arapların büyük şehirlerinde hakimiyet kurmuşlardır. Bu kabilenin liderlerinden *Amr bin Luhay*, ticaret amacıyla Şam’a gider. Orada *Hübel* adlı bir put satın alır. Bu putu Mekke’ye getirerek Kâbe’nin avlusuna koymuştur ve halkı buna tapınmaya davet etmiştir. Aslında bu put Tanrıça Kybele’nin Araplaşmış put biçimidir. Bilindiği gibi Kybele, Anadolu ana tanrıçasıdır. Hititlerin

dilinde *Kubala* ve *Kabal* olan bu put; giderek *Hubal*, *Hübel* söylenişle Araplaşmıştır. Bu put Kâbede *Duşârâ* ve *Manutu* adlı putlarla birlikte bulunduruluyordu.

Böylece putataparlık zaman içinde Araplarda yaygınlaşmış, kısa sürede yarımadadaki halkın hakim inancı haline gelmiştir.Hatta, Kâbeye getirilen putların sayısı da giderek artmıştır.

Yine zaman içerisinde her kabilenin, hatta her ailenin kendine ait bir putu olmuştur. İslamiyet'in gelişmeye başladığı dönemlere kadar bilinen put sayısının 360 sayısına ulaştığı söylenir. Bu putların içinde en bilineni *Hübel*, *İsaf*, *Naile*, *Ved* idi. *Curhum* kabilesinden bir kadınla, bir erkek işledikleri suçtan ötürü taş kesilmişler.Bu taşlar önce ibret olsun diye, Merve ve Safa tepesine dikilmiş sonra da ilâh sayılarak tapılmaya başlanmıştır. Bugünkü Mekke'de Merve tepesinde Naile adlı put vardı. Hem Safa tepesindeki *Esaf* (*İsaf*), hem de Merve tepesindeki Naile putları Mekke'nin fethinden sonra yıkılmıştır. *Ved* ise Hz. Nuh çağında yapılan putlardan biri olduğu söylenir. Nûh Suresinin 23. ayetinde *Vedin* ile birlikte *Süva*, *Yegus*, *Yeûk* ve *Nesr* adlı putlar sıralanmaktadır.

Hicaz yöresinde “Allah'ın kızları” adlı verilen ve üç ilâhe olan *Lat*, *Menat*, *Uzza* adlı putlar da meşhur idiler.

Necm Suresinin 19-20. ayetlerinde bu üç putun adı da geçmektedir. *Uzza* put-tanrısının asıl tapım yeri Mekke ile taif yolu üzerinde *Nahle* vadisinde imiş, üç yayvan akasya ağacının içindeymiş.*Menat* bir ölüm kaderi tanrıçasıymış. Mekke'nin kuzeyinde Medine yolu üstünde *Musallah* tepesinin yanında bulunuyormuş.Kız çocuklar bu puta kurban ediliyormuş.*Lât* putu da Kâbe'de bulunmaktaydı.*Al-Lât*, *Al-İlâhât* deyiminden geldiği söylenir.İlâhe anlamı taşır.Yunan tanrıçası *Aphrodite* (*Afrodit*)'ye *Alilat* veya *Alilatta* diyorlardı.Herhalde Afrodite telmihen bu puta *Lât* deniyordu.

Her üç puta; *Lât*, *Menat*, *Uzza* (*Uzât*),özellikle *Avs* ve *Hazreç* kabileleri taparlardı. İslamiyet, bu üç putla daha çok mücadele etmiştir.

Mekke'ye getirilen ilk put *Hübel* idi. Hübel insan suretinde ve kırmızı akik taşından yapılmıştır. Arap kabilelerinin hemen hemen hepsi bunu ilâh kabul etmişlerdi. Put'u Amr bin Luhay, Suriye'den getirirken putun eli kırılmıştır. Kureyşliler altın bir el yaparak puta eklemişlerdir.Ved, Huzaa kabilesine aitti.İri cüsseli bir erkek heykel di.Lat, güneşin bir parçası, çıplak kadın, at olarak da tasvir edilirdi.

Her ne kadar Cahiliye Dönemi Arapları puta tapıyorlarsa da yaratıcı bir tanrının varlığını kabul ediyorlardı. Bunun adı da Allah'tır.Gerçekten Hz. İbrahim'in dini olan Hanifliği putperestlikten önce benimsemişlerdi.Allah'ın her şeyin yaratıcısı, yeryüzünün Rabbi, göklerin ve yerin sahibi olduğunu biliyorlardı. O sebeble en büyük yeminleri Allah'ın adına yapıyorlardı. Zaman zaman Allah'a yalvarıp dua ediyorlardı.Yani putperestlik döneminde Allah inancı Araplarda muğlakdı.Günlük hayatlarında putlar onlar için önemliydi.Ama tehlike ve başları dara düşünce Allah'ı anıyorlardı.

Cahiliye Arapları putlar için “*sanem*” ve “*vesen*” kelimelerini kullanırlardı. Hemen hemen her evde bir put köşesi bulunurdu. Bu köşelere kendilerince kutsal sayılan bir putu yerleştirirlerdi.Ama toplu tapınımlarda çok sayıda putun bulunduğu tapınaklara, meydanlara ve Kâbe’ye giderlerdi. Hem tazimde bulunurlar hem de tavaf ederlerdi. Tapınaklara Araplar Beyt derlerdi.Küp şeklindeki tapınaklara da Kâbe adı verirlerdi.En büyük kâbe ise Mekkedeki Kâbedir.

Cahiliye Döneminde Arap dini inanışının asıl yeri, hiç kuşkusuz Kâbe ve çevresidir. Tüm kabileler; savaşın yasak olduğu hac mevsiminde yani tapınma zamanı, düzenlenen panayıra, festivale katılırlar, kendi putlarına dua, secde ve tazimde bulunurlar, kendi putları etrafında tavaf ederler, kurban keserler, sadaka verirlerdi. Daha sonra her kabile Kâbeyi tavaf ederlerdi.Bu tavaf genellikle çıplak olarak gerçekleştirilirdi.Bir bayram havası içinde geçen bu ziyaret, tapım ve hac zamanı savaşlar ve öldürmeler olmazdı.Her kabile putları özellikle kendilerine ait olanları ziyaret ederlerdi.Söz konusu ziyaretlerde ve tapınaklarda Cahiliye Arapları, tanrılara çeşitli hediyeler sunarlar, güzel kokular serperler, adaklar adayıp hayvan kurban ederler, hatta bu ziyaretler öncesi oruçlar tutarlardı.Bu dönem Arapların, ölüleri gusül ettirdikleri, yıkadıkları ve kefenledikleri de bilinmektedir.Bazı kabileler ölülerini çanak ve çömlekle birlikte gömdükleri, ölüleri için adakta buldukları ve mezarlarına heykel veya taş diktikleri de bilinmektedir.

Cahiliye Dönemi Araplarında önemli işlerin çözümü için putlardan yardım dilediklerini biliyoruz.Putların önünde fal okları çekerlerdi.Kuşların uçuşuna göre kehanette bulunurlar, nazardan korunmak için muska ve tılsımlara başvururlardı.

Hac ve tapınım, kendileri için bir korunum olarak kabul edilirdi.

Arabistan’da Hz. İbrahim’in dini Haniflik’i benimsemiş olanlar putperestliğin yaygınlığına direnç gösteremediler ama putperestlikle Haniflik’in karışımı bir din anlayışını da İslamiyet’in ortaya çıkışına kadar sürdürdüler. Haniflerin, esasında İslamiyet’in ortaya çıkmasında hazırlayıcı bir rol oynadıkları da bir gerçektir.

Putperestlik (Putçuluk), Sânemperestlik Nedir?

Putperestlik, Osmanlılarda “*Abda-i evsan*” olarak ifade edilirdi.Evsân; putlar, bütler, sanemler demektir.“*Abd*” ise “*âbid*”tir. Yani; tapan, tapınan, ibadet eden, zahid, ehl-i takvâ, hattâ kul, köle, bende demektir. Buna göre; abda-i evsan, putlara tapanlar anlamındadır.Fransızlar buna *fétichisme* derler, yani *putçuluk*.

Çoktanrıcılık (politeizm) inancında putataparlık vardı,yani putçuluk.Ama *tektanrıcılıkta* (monoteizm) yani tek tanrılı dinlerde (İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik) putçuluk (putperestlik) yasaklanmıştır.Buna rağmen tek tanrılı dinlerde bile putperestlikten kalan kimi inanış izlerine rastlanmaktadır.

İslamiyetten önce *sanemperest* olan Araplar; İslamiyetle tanıştıklarında putataparlığı terketmişlerdir.Kur’an-ı Kerim’in Hac sûresinin 73.âyeti şöyle söylemektedir: “*Ey insanlar, size bir örnek verildi. Şimdi ona kulak verin.Sizin o*

tapıklarınız bir sinek bile yaratamazlar, sinek onlardan bir şey kapsa bunu bile geri alamazlar.”

Putçuluk yani sanemperestlik genelleşmiş boş inanç tasarımlarına tapmaktır. Putların ilk ortaya çıktığı 5000 yıldan buyana biçimleri değişti ama özleri değişmedi. O nedenle aklın, bilimin engelleyicisi olarak görülen putataparlık, tüm peygamberler tarafından engellenmiş ve yasaklanmıştır. Sadece peygamberler ve inanç önderleri değil; düşünürler ve felsefeciler tarafından da putperestliğe karşı durulmuştur. Kont da Volney (1757-1820), Auguste Comte (1798-1857), Karl Marx (1818-1888) gibi düşünürler putçuluğu yorumlayarak bilimin ve aydınlanmanın önünde engel olarak görmüşlerdir.

Edebiyatımızda Put (Sanem=Büt)

Edebiyatımızda, özellikle divan edebiyatında sevgiliye istiare, yoluyla büt ve sanem denilir.Bu benzetmedeki büt veya sanem, kilise duvarlarındaki mozaik işlemeli tasvirler yerine kullanılır.Müşriklerin yapıp tapındıkları heykellerden, insan şeklinde güzel yontulmuş olanlarına da sanem denir.Buna göre, bir dizede büt geçerse, bunların mozaik işlemeli tasvir yerine; sanem geçerse insan şeklinde yontulmuş heykel ve heykelcikler yerine kullanıldığını düşünmemiz gerekir. Sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenmektedir.

Divan edebiyatında, yüzdeki “ben” saçlardaki “kâkül” putperest yani *kâfir* olarak kabul edilir. Sevgilinin yüzü ve yanağı aydınlıktır, sevabın ve imanın yeridir.Ama *ben* ve *kâkül,küfür*dür. Yine sevgilinin yüzü *puthâne* (büthâne)’dir. Aşık, maşukunun güzelliği karşısında kendini bir puthânedeki kadar dinden imandan çıkmış olarak gösterir. Çünkü iman kadar aydınlık olan sevgilinin yüzünün güzelliği onun aklını başından almıştır. Büt (ya da sanem), kâkül, ben ve büthane (puthane) kelimeleriyle genellikle birlikte kullanılır.

Divan şiirinde *Çin* kelimesi ile de birlikte ifade edilir.Çünkü *Çin* Mani, dininin en çok yaygın olduğu bir kıta (bölge)’dir. Mani dinini kuran Mani adlı Çinli bir nakkaş ve ressamdır.Zerdüştlük ve Hristiyanlığı birleştirerek bir din ortaya koymuştur.*Maniheizm*,daha çok Çin’de yayılmıştır.Mani’nin kaleme aldığı kutsal kitapları *Erjeng*, resimlerle süslüdür.Bu resimler çok güzel olduğundan gökten indiğine inanılmıştır.Bu sebeple bu güzel resimlerin, sevgilinin güzelliği ile eşleştirilir.Güzel yüz daima Çin’e nisbet edilmiştir. Çin, Türk divan edebiyatında resimin merkezi olarak kabul edilir. Çin kelimesi ile birlikte, büt, nigâr, nakş, suret, Erjeng resim kelimeleriyle bir araya getirilir.Çin, bizim edebiyatımızda Hıta, Hutun, Maçin diyarlarıyla da anılır.Çünkü güzelin saçı misk kokuludur.Misk ise Hıta ülkesinden yani Çin’den gelir.

Ol büt-i Çin ü Hıta kim turra-i müsgîni var

Ne hatamız gördü kim ebrûlarının çîni var

Ahmet Paşa

Puthane ile de mushaf, mescid, Kâbe, Harem, kible, âyet, kilise kelimeleri bir arada bulunur. Bunlarla tezat ve tenasüp sanatı yapılır.

Demadem cevrlendir çektiğim bî-rahm bütlerden

Bu kâfirler esiri bir müselman olmasın yâ Rab

Fuzulî

Gönlünde senin gayr u sivâ sureti neyler

Lâyık mı bu kim Kâbe 'ye büthâne derler

Şeyhülislam Yahyâ

Bazen de put yerine *nigâr* ve *Nigâristan* da kullanılır. Divan edebiyatında resim ve resim gibi güzel sevgili anlamına gelir nigar. Parmaklara yakılan kınaya da *nigâr* tabir olunur. Divan şiirinde sevgili yerine mecaz-ı Mürsel yoluyla *nigâr* kullanılır. Nakş ile birlikte tenasüp sanatıyla Nigaristan ile de anlam birliği sağlanır. Divan edebiyatında sevgilinin yanağı Nigaristan diyarıdır yani Erjeng mecmuasıdır.

Zülfi nakkâşı suya bir resm eder kim reşk eder

Mâni-i Çin yazdığı nakş-ı Nigâristan ana

Ahmet Paşa

Eskiden insan, kadın vb. resimleri yapanlara *nigârende* ve *nigârî* denilirdi.

Görüp bu nakş u nigârî inleme ey Nevî

Ki kubh-ı sîreti hüsn ü bahasına değmez

Nevî

Sanem yukarda dediğim gibi put anlamındadır. Çoğulu *esnâm*'dir. Divan edebiyatında olduğu gibi halk edebiyatı mazmunları içinde de sanem geçmektedir. Anadolu Hataîlerinden bir âşığımızın şiirinin bir dörtlüğünde sanem kelimesi cinaslı biçimde kullanılmaktadır.

Çağırdım sanem sanem

Ses verdi menem menem

Dedim lebin kim emsin

Dedi sen em sen em

Şah Hataî

Doğu edebiyatında büt; mahub, mahbube, güzel ve genç anlamlarına gelmektedir. İslam mezhepleri içinde Kerramiyye mezhebi bulunmaktadır. IX. yüzyılda Muhammed bin Kerram tarafından kurulmuştur. Öğretisinin özelliği, Allah'ı cisme benzetmesidir. Buna "*Allah'ı tescim etmek*" denir. Buna inanlara da "*mücessime*" yani, Allah'ı cisim sayanlar denir. Allah'ı insana benzeten

mezheplerin geneline “müşebbihe” denir.Arapça teşbih kelimesinden türetilen bu kelime dilimizde “insanbiçimcilik” deyimini ile karşılanmıştır. Bakınız, Fuzulî'nin şu beyiti bu anlattıklarımızı doğrulamaktadır.

Büt-i nev-resim namaza şeb ü rûz ragıp olmuş

Bu ne dindir Allah Allah büte secde vacib olmuş

Fuzulî

Kısaca açıklarsak bu beyitte şu söyleniyor: “Yeni yetişen put (gibi güzel) gece gündüz namaz kılmak istiyor. Halbuki kendisi tapılacak bir puttur.Allah Allah bu ne dindir, sevgilime (puta) secde etmek âşıklara vacip olmuş.”

Fuzulî'nin başka bir beyiti çok anlamlıdır.

Secdedir her kanda bir büt görsem âyînim benim

Hâh müslim, hâh kâfir tut budur dînim benim

Fuzulî

“Benim âyinim, nerede bir put görsem secdemdir. Bırak, ister Müslüman, ister kâfir olsun işte benim dinim budur.”

Nesin ey büt-i nev-res ki sad-cihân-ı fitne

O teng nergis-i hayret-fezâda pinhândır

Sabrî-i Şâkir

“Ey yeni yontulmuş heykel gibi güzel. Sen nesin ki yüzlerle fitne dünyası o küçük ve hayret artırıcı gözlerinde gizlidir.”

Büt ile ilgili birkaç beyit daha yazmak istiyorum.Bütân, büt kelimesinin çoğuludur, putlar anlamındadır.

Nice âsûde olsun Cevrî-i âvâre âlemde

Muhabbet âfet ü dil ü hüsn-i bütân âfet

Cevrî

Bir büt-i bigâne hâbun düştü dil sevdâsına

Terk-i aşk etmek de müşkül, âşinâ olmak da güç

Tıflî

Gönül ki bunca büt-i bî-sebâta gülmüştür

Gülümseyip bana va'd ettiğin sebâta güler

Muallim Naci

Rivayete göre; Süleyman Peygamberin hâtemini (mühürünü) çalan bir dev varmış.Bu insanlara da fenalığı dokunan bir cinmiş. Süleyman Peygamber bu o dev cini yakalatarak bir şişenin içine hapis etmiş, bir denize veya Dicle nehrine attırmış. Şişenin içine sokulan bütândır, yani putlardır.

*Cüy-ı şeffâf u sâfâ girdi bütân
Oldu gûyâ periye şîşe mekân*

Vahîd

“Put gibi güzeller saf ve şeffaf suya soyunup girdiler. Sanki bu perilerin durağı şîşe oldu.”

Sanemâ, “*ey sanem*” demektir.Sonundaki “*a*” seslenme ifade etmektedir. Aşağıda, sanemin kullanıldığı bir-kaç beyti yazmak istiyorum.Bazı beyitlerde sanem; işvekâr, gül çehrelî, olarak nitelendirilmektedir.Fuzulî’nin bir şiirinde hem sanem, hem büt birlikte kullanılmaktadır.

*Ey sanem bir bir diyem bu resme kâfirliklerin
Rûz-ı mahşerde görürsem hazret-i Îsâ yüzün*

Hayâlî

*Yola bakmaktan ağardı sanemâ dîde-i ter
Ağla hey gözlerim ağla ne gelir var ne gider*

Lâedrî

*Deyr-i cihânda bir sanem-i işve kâr ile
Zünnâr-bend-i aşk olalı halimiz harâb*

Nâilî

*Gül-çehre sanemler oldular cem
Her bir sanemin elinde bir şem*

*Resm-i tarab ettiler müretteb
Beş yüz büt-i gül-ruh u şeker leb*

Fuzulî

Divan edebiyatında “*büthâne*”, kilise, manastır, sûmnât gibi mabetler anlamına gelmektedir.Burada “*sûmnât*” kelimesine bir açıklık getireyim.Sûm, ay; nât, sahip ve saygı anlamındadır.Birlikte “*ay gibi muazzam sanem*” demektir.Puthaneler ay biçiminde yapıldığı için bu ibadethanelere sûmnât denir.Bakın aşağıdaki beyitte büthâne geçiyor. Bu büthânenin mihrabı ise kaşları mihrab olacak bir çok sanemler (putlar)dir.

*Büthâne mi mescid mi desem şehr-i Istanbul
Ebrûları mihrâb olacak, hayli sanem var*

Kayserili Ahmed Remzî

Aslında büt, bütân, sanem, put mazmunu ile ve de bu mazmunla birlikte kullanılan diğer mazmun ve kelimelerle ilgili çok şeyler söylenebilir. Ancak, bir ufuk açması düşüncesiyle bu kadar bilginin yeterli olacağını sanıyorum.

Sonuç

Aslında putperestliği iyi anlatabilmenin ve anlamanın yolu dünya coğrafyasındaki geçmiş inanışları ve bu inanışların sistemlerini bilmekten geçer. Animizm nedir? İncelemek ve diğer ilimlerle olan benzerlikleri gözden geçirmek gerekir. İlkel kabilelerin fetişist, animist, natürist ve paganist cereyan ve anlayışlarını gözden geçirmek zorunludur. İlkel dinlere yön veren totemizmin ne olduğu veya olmadığı ortaya konulmalıdır. Çünkü ünlü Fransız sosyolog Emile Durkheim'i bile, totemizmi gerçek din katına yükselten ve bütün dinlerin ondan çıktığını savunan ilk bilim insanı olduğunu bilmekteyiz.

Putperestliği yine iyice anlayabilmenin yolu Eski Türklerin bir dini olarak kabul edilen Şaminizmi ve onun bütün yönlerini araştırmak gerekmektedir. Eski Türklerdeki “*ongun*” ve “*töz*” kavramları totemizm anlayışını mı ifade ediyor, yoksa bu putperestlik midir? Şurası bir gerçek ki gerek Totemizmin, gerekse Şaminizmin sınırlarını belirlemek ve bu inanışın kurallarını netleştirmek pek kolay değildir.

Yine, Uzak Doğu'nun yaygın inançlarından Taoizm ve Budizm'in de bilinmesi gerekmektedir. Hintlilerin, Mısırların ve Perslerin inançları, özellikle Zerdüştlük'ün gözden geçirilmesi, putperestliğin sınırlarının ne kadar geniş olduğunu bize gösterecektir.

Sonuç olarak, insanlık tarihiyle başlayan din olgusunu anlayabilmenin yolu, putperestliği bilmekten geçer ancak dünyadaki tüm inançları da iyi bilmek, bunları birbiriyle karşılaştırmak, benzer veya benzemez yönlerini ortaya koymak gerekir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1. Ahmet Talât ONAY, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Cemâl Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara 1992, s. 84-85, s. 303, s. 361, s. 401

2. Dr. İskender PALA, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Cilt: I, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1018 Kaynak Eserler Dizisi: 24, Ankara 1989, s. 155, s. 167-168, s. 216, s. 297, s. 390, s. 392, s. 241

3. Dr. İskender PALA, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1019, Kaynak Eserleri Dizisi: 24, Ankara 1989, s. 103, s. 308

4. *Hayat Ansiklopedisi*, V. Cilt (MEN-SHA), Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık Sanayi, İstanbul-(b.t.y), s. 2671

5. *Meydan Larousse*/16. Cilt. *Büyük Ansiklopedik Sözlük*,(PER-ROM), Sabah Yayınları, s.349

6. Orhan HANÇERLİOĞLU, *Felsefe Sözlüğü*,16. Cilt.2. Baskı (Genişletilmiş Yeni Basım), Remzi Kitabevi Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 7, İstanbul 1973, s. 263-264

7. Orhan HANÇERLİOĞLU, *İslâm İnançları Sözlüğü*, (İslâm Deyim, Terim ve Akımları da Kapsar), Remzi Kitabevi Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 56, İstanbul 1984, s. 226-227, s. 243-244, s. 379, s. 396, s. 467-468, s. 590-591

8. CARLYLE, *Kahramanlar*, (Türkçeye çeviren: Reşat Nuri Gültekin), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul1943, s. 1-37

9. Paul POUPARO, *Dinler*, Dost Yayınevi Kültür Kitaplığı: 22, Ankara 2005 (Ekim), s.23-34

10. Asaf Atalay YILMAZ, *Dinler Tarihi*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 206-211